

A DOKUMENTUMOK DIPLOMÁCIAI ÉS BELPOLITIKAI HÁTTERE

A Jugoszláv Királyság utolsó békeévében egyes hazai politikai erők a Belgrádtól való függetlenedés lehetőségét kívánták megteremteni, mások az egy-
séges délszláv államnak kerestek megfelelő szövetségeseket. A füzetben sze-
replő első dokumentumot a Horvát Nemzeti Bizottság adta ki 1940. június
10-én, és – a független állam megteremtése érdekében – az olasz hadsereg se-
gítségét kérte a szerbek ellen. A másik, belgrádi forrás Milan Nedić ezredes, a
hadsereg és a hadiflotta miniszterének 1940. november 1-jei, Pál régensher-
ceghez és a minisztertanácshoz címzett jelentését tartalmazza Jugoszlávia
szövetségi politikájáról. A két szöveg megértése érdekében bevezetőnkben ki-
térünk a kül- és belpolitikai előzményekre, valamint az 1940-es év diplomá-
ciai és háborús eseményeire.

Az első világháborút követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság meg-
alakulása az évszázados jugoszláv eszme betetőzését jelentette. A Párizs-kör-
nyéki békeszerződésekben megvalósult ugyan a nemzeti önrendelkezés elve,
az új államok kialakításánál azonban legalább ekkora jelentőséggel bírtak a
győztes nagyhatalmak új érdek- és erőviszonyai. Az első világháborúban, il-
letve azt megelőzően a félsziget az európai politika centrumában volt. Az
Osztrák–Magyar Monarchia Szalonikit tekintette terjeszkedése végpontjának,
aminek érdekében 1908-ban Bosznia-Hercegovinát is annektálta. Németor-
szág a Berlin–Bagdad vasút tervét dédelgette, melyet közvetve vagy közvetle-
nül kellett ellenőrzése alatt tartania. Mindkét célnak útjában állt Szerbia, így
nem véletlen, hogy éppen a bécsi trónörökös sarajevói meggyilkolása szol-
gáltatott okot a Monarchia Belgrádba címzett hadüzenetére, a világháború ki-
robbanására.

A húszas években a Balkán a nemzetközi élet perifériájára került. Az
Osztrák–Magyar Monarchia nem létezett többé, helyét az utódállamok sora
foglalta el, Németország igyekezett beilleszkedni a korabeli európai rendszer-
be, a Szovjetunió egyelőre – mivel kivonult az európai politikából – elvetette
a cári külpolitika egyik legfőbb törekvését, a tengerszorosok megszerzését,
míg Olaszország a fasiszta állam kiépítésével volt elfoglalva. Egyedül Fran-
ciaország tanúsított nagyobb érdeklődést a Balkán iránt. Jelzi ezt szövetségi
rendszere, a Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát tömörítő kisantant,
amellyel mindenekelőtt a magyar revíziós törekvéseket kívánta megakadá-
lyozni.

Belgrádnak meglehetősen szűk mozgástere maradt külpolitikája alakítására. Az európai konfliktusok idején legfőbb szövetségese, Franciaország habozó és engedékeny álláspontjával került mind távolabb Jugoszláviától. A revíziós politikát folytató, Abesszíniát a Népszövetség asszisztálásával leigázó, a horvát szélsőségeknek otthont adó Olaszország egyre félelmetesebb szomszédává vált, míg Nagy-Britannia elzárkózott a kontinensen való politizálástól. Jugoszláviának lépnie kellett. A harmincas évek második felének "realitása" (Churchill 474) következtében – az első világháború ügyetlen győzteseinek köszönhetően – Németországhoz sodródott. Ennek egyik legszembetűnőbb jele a gazdaságban mutatkozott.

A húszas években a legnagyobb jugoszláviai beruházásokat a franciák végezték, közvetlenül megelőzve az angolokat. A német részesedés ekkor még egyik balkáni országban sem érte el a 10 százalékot. Miután Hitler hatalomra került, Berlinben rájöttek, hogy beruházások támogatásával, a balkáni terelés fokozásával lehet mindinkább Németországhoz kötni Jugoszláviát, Bulgáriát és Romániát (Ránki 319–320). Ennek szellemében például még 1933-ban, az első lépések egyikeként, a szerbiai szilva behozatalára nyújtott engedményt Németország (Schröder 668). Ezt az egyelőre kis volumenű megállapodást követte egy év múlva az a gazdasági egyezmény, amelyet Berlin Budapesttel és Belgráddal kötött. A német külügyminisztérium körtávirata nem titkolta, hogy miért tartják fontosnak a gazdasági előretörést Délkelet-Európa felé: "A szerződéseket azért írták alá, hogy Magyarországon és Jugoszláviában létrehozzák a német politika két Duna-völgyi támaszpontját, mindenekelőtt a francia és az olasz németellenes politika ellensúlyozása érdekében" (idézi: Ádám 165).

Az 1934 májusában megkötött német–jugoszláv kereskedelmi szerződés előnyös árat kínált a balkáni országból érkező mezőgazdasági termékekért, nagy segítséget nyújtva a mezőgazdasági válság csillapításában. Németország ezzel – mint minden termék felének a felvevője – Jugoszlávia legfontosabb értékesítési területévé válik (Frauendienst 114–115). A stratégiai ágazatokban való részvételre irányuló német igényt jelzi, hogy Berlin hitelt – és természetesen a beruházást segítő szellemi tőkét – ígért repülőgép- és fegyvergyár létesítésére. Ezen túlmenően a németek a nyersanyag-kitermelésben is érdekeltek voltak. Ahogy 1940. november 29-én Adolf Hitler fogalmaz a Berghofon lezajlott tárgyalásokon Alexandar Cincar-Marković¹ jugoszláv külügyminiszternek: "Németországnak jó egy erős Jugoszlávia. (...) Jugoszlávia egyike lett a Birodalom legnagyobb kereskedelmi partnereinek. A két ország gazda-

¹ 1935 és 1939 között berlini követ, 1939 februártól 1941 márciusig külügyminiszter.

sága – a jugoszláv felé főként mezőgazdasági, a német felé ipari – kitűnően kiegészíti egymást, minekfolytán az ipari és az agrártermékek kedvező cseréje lehetséges” (Ránki, 193–194).

Az erősödő német–jugoszláv gazdasági kapcsolatok, a kisantant formálisá válása, az olasz–jugoszláv szövetség létrejötte a belgrádi külpolitika irányváltását jelzik. Ezt támasztották alá Milan Stojadinović szavai is két nappal az Anschluss után: “A Róma–Berlin tengely erősebb a Párizs–London tengelynél. [...] Sem Franciaországgal, sem Csehszlovákiával nem köthettem katonai szövetséget, mert az nem kedvezett volna nemzeti érdekeinknek. Sem egyik, sem másik nem segíthetne nekünk. Mindenekelőtt nekünk kellene – Csehszlovákiának nyújtandó segítségként – letörnünk Magyarország ellenszégülését és fordítva. Nem kötelezhettem el magam katonai szövetségekkel. Innen származik Franciaország irántam való ellenszenve. Miért is kötelezném el magam bármely módon is? Jobb kívánni, míg az ágyúk elkezdenek dörögni, s majd akkor döntünk. Én sem vagyok elragadtatva az új helyzettől, de milyen lenne a helyzetünk, ha az Anschluss előtt nem jártam volna Rómában és Berlinben? Nem tudnék aludni, ha ma a németeket és az olaszokat az ellenségeinknek tudnám. Jó, hogy korábban elismertem Etiópia bekebelezését. [...] Hitler úr megnyugtató ígéreteket tett Olaszországnak és Csehszlovákiának. Nekem Hitler úr azt üzent, hogy számára Jugoszlávia határai szentek. [...] Jobb, ha a németek vannak a határnál, mint ha a Habsburgok. Én semmit sem ígértem a németeknek és az olaszoknak. Ők csak azt kívánták tőlünk, hogy ne legyünk az ellenségeik. [...] Olaszország nem fog megtámadni bennünket” (Stojadinović nyilatkozata. In: Sajti 220–221).

A Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradéka félreérthetetlenül jelezte, hogy a perifériára szorult balkáni államok ismét a nagyhatalmi érdeklődés középpontjába kerülhetnek. A harmadik pont így szólt: “Délkelet-Európa tekintetében a szovjet fél felhívta a figyelmet a Besszarábiával kapcsolatos érdekeire. A német fél teljes politikai érdektelenséget nyilvánított ki ebben a térségben” (A Molotov–Ribbentrop paktum: Bojtár 29).

A szovjet külpolitika egészen ezidáig teljes közömbösséget tanúsított a félsziget iránt, hogy 1940–41-re feltámassza a cárok kedvenc vesszőparipáját, a szorosok megszerzését. Németország részéről 1939-ben semmi jel sem utalt arra, hogy különösebb érdeklődést tanúsítana a térség iránt, inkább egyfajta nyersanyag-feltevőhelynek tekintette a Balkánt, ahol számára a nyugalom a legfontosabb. A gyengülő, és egyre kisebb tekintélyű Franciaországnak kevés lehetősége volt, hogy védelmet nyújtson Romániának és Jugoszláviának, az egykori kisantant államainak A Mussolini vezetésével mind erősebbé váló Olaszország változatos politikát folytatott ugyan Jugoszláviával kapcsolatban, de lehetősége nem volt arra, hogy szétverje az országot, noha Albánia annexiója révén határos lett vele (Diószegi 81–82).

Mégis, az 1940-es francia összeomlás után vált a Balkán igazán kiszolgáltatottá. Párizs megsemmisítő veresége új helyzetet teremtett Délkelet-Európában, a korábbi szerződések és helyzetelemzések érvényüket veszítették. A Szovjetunió radikálisan változtatott korábbi magatartásán, és a tengerszorosok feletti ellenőrzés mellett befolyást kívánt biztosítani magának Bulgáriában és Romániában. Ezzel egyértelműen német érdeket sértett volna, ami előrevetítette a két autokratikus nagyhatalom összeütközését. A két nagyhatalom Románia kérdésében még meg tudott egyezni, alaposan megcsonkítva ezzel a versailles-i szerződések után megnagyobbodott országot: júniusban a Szovjetunió elfoglalta Besszarábiát és Észak-Bukovinát (noha a német-szovjet szerződés értelmében csak az első területre tarthatott volna igényt), Magyarország az újabb bécsi döntéssel megkapta Észak-Erdélyt, míg szeptemberben Dél-Dobruzsza visszakerült Bulgáriához.

Jugoszláviának 1940-re egyre kevesebb lehetősége maradt külpolitikája alakítására. Kényszerpályára kerüléséhez hozzájárult az a belpolitikai közeg is, amelyet szinte az állam megalakulásától kezdve a szerb–horvát szembenállás jellemzett. A belgrádi kormány által szabott irányvonalnak azonban Adolf Hitler németországi hatalomra jutásától kezdve lett igazi tétje.

A húszas évek parlamenti csatározásainak és politikai gyilkosságainak 1929. január 6-án a királyi diktatúra bevezetése vetett véget. „A parlamenti rendszer és egész politikai életünk egyre több negatívummal töltődött fel, amiből a népnek és az államnak csak kára származik. Államunk hasznos intézményei, azok haladása és népünk egész életének fejlődése került ezzel veszélybe” (Sajti 1989. 177) – indokolta 1929. január 6-án Sándor jugoszláv király az alattvalóihoz intézett szavaiban, miért látta szükségesnek minden hatalom saját kezében történő összpontosítását. A személyi diktatúra során felfüggesztette az alkotmányt, kinevezte a fontosabb tisztségviselőket, felszámolta a politikai pártokat és a szakszervezeteket, eltörölte a nemzetiségek elhelyezkedése szerint kialakult területi felosztást. A rendkívüli intézkedésekre a szerbek és horvátok közötti nézeteltérések elfajulása adott okot. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságról Jugoszláviára keresztelt országban azonban legfeljebb erőszakkal lehetett a rendet ideig-óráig fenntartani. Míg a hivatalos ideológia a jugoszláv tudatot kívánta a polgárokba sulykolni, addig a gyakorlatban a szerb hegemonia tovább erősödött: a közigazgatás átszervezésével a kilenc bánszágban a szerbek hatban alkottak többséget, de a főbb állami hivatalokban és a hadsereg tisztikarában is fullasztó volt a szerb dominancia.

A több mint két és fél év múlva, 1931. szeptember 3-án kiadott oktrojált alkotmány „lényegében a diktatúra palástolására szolgált” (Jelavich 180). A Jugoszláv Királyságot örökletes és alkotmányos monarchiává nyilvánító szöveg említést tesz ugyan a kétkamarás törvényhozás bevezetéséről, de a felsőházi tagok felének a király által történő kinevezése, valamint az alsóházi kép-

viselők nyílt megválasztása nem kedvezett a demokratikus elveknek. A nemzetiségi és regionális pártoknak befellegzett, mivel minden kerületben bizonyítani kellett a kellő támogatottságot. Ennek fényében nem jelentett meglepetést a kormány hivatalos pártja, a Jugoszláv Nemzeti Párt abszolút győzelme: a 306 mandátum mindegyikét sikerült jelöltjeiknek megszerezni.

A rendszernek mérsékelt és szélsőséges ellenfelei egyaránt voltak. Horvát, szlovén és bosnyák pártvezetők mellett demokratikus gondolkozású szerb politikusokat is őrizetbe vettek. Az olasz és német totalitárius mintát követő horvát Ustaša-mozgalmat Róma és Berlin mellett Budapest és Bécs is támogatta. Ideológiájában a szerbellenesség és az antiszemitizmus dominált (Vucinich 24), vezetőjük Ante Pavelić, a Horvát Jogpárt Frank-féle szárnyának² egykori első embere. A királydiktatúra bevezetésekor a számos jugoszláviai politikus egyikeként kényszerült emigrálni; célja a Jugoszláviából való kiválás, a horvát függetlenség kivívása akár forradalmi, akár terrorisztikus eszközökkel.

Az 1934-es év első napjaiban Sándor király végre rendelkezik. Akkor még senki sem sejtí, hogy az év folyamán halálos lövések végeznek vele. A teljesen máig sem tisztázott merényletet Marseille-ben hajtották végre, ahol a jugoszláv király vendéglátója, Louis Barthou, francia külügyminiszter is a terrorcselekmény áldozatául esik³. A merénylő macedón nemzetiségűnek, a VMRO⁴ tagjának vallotta magát, de a gyilkosság értelmi szerzői az ustašák és a horvát mozgalmat ekkor még támogató olaszok voltak.

A nyílt királydiktatúrát követően viszonylag szabadabb korszak következett. A cenzúra enyhült, a börtönökből politikai foglyokat bocsátottak szabadon. Ezzel együtt a parlamentben a főként horvát nemzetiségű ellenzéki képviselők nem foglalták el helyeiket, mivel hiába szerezték meg a voksok 37,4 százalékát, az oktrojált alkotmány választójogi törvénye alapján a mandátumok 18 százaléka rá voltak jogosultak. Milan Stojadinovićot az 1935. május 5-i választásokat követően nevezte ki miniszterelnöknek Pál régensherceg⁵. Stojadinović – Mussolini uralmi rendszerét utánozva – egy kormánypártra, a Jugoszláv Radikális Közösségre támaszkodott. Ez a képződmény gyakorlati-

²A Monarchia idején alakult párt célja a horvátok által lakott területek, így Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina egyesítése volt.

³Barthou-t valójában egy francia rendőr találta el, aki a felfordulásban össze-vissza lövöldözött.

⁴VMRO: Vanska Makedonska Revolutiona Organizacija (Belső Macedón Forradalmi Szervezet); a csoportot Ivan Mihajlov vezette, akit a húszas években Szófiából támogattak. A pénzelését akkor hagyták abba, amikor külpolitikai okokból kínossá vált a bolgár kormánynak. Ivan Mihajlov elmenekült Szófiából. A terrorista-csoport kiadásait 1929-től az ustaša-mozgalmak, 1933-tól a náci Németország finanszírozta.

⁵Sándor herceg 1934-es meggyilkolásakor II. Péter mindössze tizenegy éves volt.

lag a Szerb Radikális Párt, a Jugoszláv Muzulmán Szervezet és a Szlovén Néppárt koalíciója volt (Juhász 63).

A jugoszláv kormányfővel szemben a Horvát Parasztpárt vezetőjévé 1928-ban előlépő Vladko Maček olyan programmal rendelkezett, amely megvalósulása esetén az államszerkezet teljes átalakítását jelentette volna. Az általuk elképzelt föderáció a széles autonómiájú történelmi tartományokra (Szerbia, Horvátország, Szlovénia) épült. A helyi kormányokat a külügy, a hadügy, a vámügy és a pénzügy területén rendelték volna a központi kormányzat alá. Az egyes tartományok önálló hadsereggel rendelkeznének, míg Jugoszlávia nemzeti egységének legfőbb szimbóluma a király lenne (Juhász 57).

A horvátok és a szerbek nem ugyanazzal az állammal képzeltek el a szövetségekötést. Elképzeléseik egy valamiben mégis hasonlítottak: Párizs és a kisantant kegyeit immár egyikük sem kereste. Az egyre erősebbé váló Horvát Parasztpárt lett az az erő, melyben Róma partnerre lelhetett célja, Jugoszlávia felbomlasztása elérésében. Belgrád ugyanakkor az 1936-ban alakuló Tengely egy másik államához, Németországhoz közeledett, ami nem merült ki a náci külsőségek utánzásában, hanem egyoldalú gazdasági függéshez vezetett.

Milan Stojadinović kétségkívül ügyesen manőverezett. Erős gazdasági kapcsolatokat hozott létre Németországgal, miközben hivatalosan szövetségi kapcsolatot, illetve baráti viszonyt ápolt Franciaországgal és Nagy-Britanniával. Továbbra is a kisantant tagja maradt – habár elkötelezettségének hiánya mindenki számára nyilvánvaló volt –, és a balkáni paktumot sem rúgta fel, ugyanakkor Magyarországgal szemben már nem a királygyilkosság utáni ellenséges hangnem jellemezte, ahogy Bulgáriával is egyre jobb viszonyba került. Az 1937-es év további külpolitikai sikereket hozott Belgrádnak: Olaszország és Jugoszlávia szerződést kötött egymással. A politikai egyezmény elvileg nem fenyegette a kisantantot, amely a gyakorlatban ekkor már csupán néhány hónapos időközönként ismétlődő eszmecserét jelentett egymás országainak fürdőhelyein. A szerződésben a határok tiszteletben tartása mellett arra kötelezik magukat az aláírók, hogy amennyiben “együküket egy vagy több hatalom részéről nem provokált támadás érné, a másik fél kötelezi magát arra, hogy tartózkodni fog minden olyan akciótól, mely a támadó fél számára kedvező lenne” (Politikai egyezmény Olaszország és Jugoszlávia között. In: Sajti 212).

Milan Stojadinović 1938 őszén úgy vélte, Jugoszláviát kedvező külpolitikai helyzetbe hozta, ezért mandátumának lejártá előtt fél évvel kiírhatja a választásokat. Ezekon vereséggel felérő győzelmet szenvedett. A Stojadinović-lista alig 300 ezer szavazattal megszerezte ugyan az első helyet, bár egyes horvát és szerb régiókban a Horvát Parasztpártot és a demokratikus szerb ellenzéket magába foglaló egyesült ellenzék megszerezte a szavazatok abszolút

többségét. Stojadinović sovány győzelme után, 1938 végén–1939 elején sem értette meg, hogy a horvát kérdést már nem lehet úgy kezelni, mint néhány évvel korábban. Jó viszonyt ápolt ugyan Olaszországgal, Rómában mégis alig várták, hogy a horvát ügy támogatásával kiránthassák Zágrábot a jugoszláv kötelékből. A horvátok a délszláv államon belüli önrendelkezésre vágytak. A horvát kérdés megoldatlansága miatt február 6-án Stojadinović bejelentette kormánya lemondását, amit Pál herceg örömmel elfogadott. Az ország két vezetőjének külpolitikai irányvonala különbözött egymástól. Az angol orientációt követő Pál herceg és Stojadinović addig járt egy nyomon, amíg Londont nem aggasztotta Németország és Olaszország megerősödése. A Tengely megalakulását követően azonban világossá vált, hogy a jugoszláv kormányfő túlzottan is csodálatának tárgyává tette Róma és Berlin politikáját, kiváltva ezzel Pál herceg és a jugoszláv közvélemény ellenszenvét (Terzić 1983. 23).

Az 1939-es év első felének hírei Csehszlovákia feldarabolásáról, Albánia olasz megszállásáról, az Acélpaktumról vagy a német–orosz meg nem támadási szerződésről ismét beindítottak egy Jugoszláviára jellemző folyamatot: amennyiben az állam területi integritását külső veszély fenyegeti, úgy az ország nemzetiségei félreteszik sérelmeiket, ahogy az SzHSz Királyság megalakulásakor vagy Sándor király meggyilkolása után történt. Az új kormányfőre, Dragiša Cvetkovićra és a horvátok legfőbb vezetőjére, Mačekra várt a feladat, hogy kibékítse Jugoszlávia két legnagyobb lélekszámú nemzetiségét. Cvetković és Maček végül 1939. augusztus 20-án írta alá a szerbek és a horvátok további együttélését biztosító egyezményt, amelyet három nap múlva követett a Horvát Bánság megalakításáról szóló rendelet. Az új jugoszláv politikai berendezkedés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel hamarosan a többi nemzetiség is saját bánságot, azaz valamiféle területi autonómiát követelt magának.

Az új Európa körvonalazódása láttán a horvát szélsőségesek tovább erősödtek, és 1940 nyarán immár ahhoz is elég magabiztosnak érezték magukat, hogy ne Olaszországban vagy Németországban, hanem Horvátországban hallassák hangjukat. A Horvát Nemzeti Bizottságot, amely június 10-én Zágrábban tette közzé gróf Galeazzo Ciano⁶ tett felhívását, a Mussolini államból hazatért ustaák alapították (Terzić, 1983. 172–173). Az ilyen és ehhez hasonló szervezetek Vladko Maček Parasztpártjának hegemoniáját nem tudták ugyan megtörni, mégis egyre többen csatlakoztak hozzá, és értettek egyet az emigráns politikusok tervével, azaz a független horvát állam létrehozásával. Az 1940. május 19-i helyhatósági választásokon például a szélsőséges

⁶Galeazzo Ciano, gróf (1903–1944). Olaszország külügyminisztere 1936 és 1943 között. Mussolini veje, a háború alatt egy bombázóraj parancsnoka.

horvát szervezetek jó eredményt értek el, mindazonáltal a Horvát Parasztpárt retorikájában is egyre határozottabban jelent meg az idegengyűlölet és a te-kintélyelvűség (Rothschild 80).

A június 10-i nyilatkozat előzményéhez tartozik Ciano gróf naplójának néhány bejegyzése. Április 9-én így ír az olasz külügyminiszter: "Amikor egyedül maradtunk, a Duce Horvátországról beszélt. Alaposan vizket a tenyere. Fokozni akarja az ütemet, hogy kihasználhassa az Európában uralkodó rendetlenséget. De részletekbe nem bocsátkozott, és csak annyit mondott, meggyőződése, hogy a Jugoszlávia elleni támadás nem fogja Franciaországot és Angliát arra indítani, hogy nekünk jöjjön" (Ciano 200). Május 10-én a német csapatok megkezdik a nyugati offenzívát, amelynek végén bevonulnak Párizsba, Londonban lemond kormányfői posztjáról Chamberlain, akinek helyét Churchill foglalja el, Rómában Ciano fogadja Ante Pavelićet. "A horvát helyzet megérett, és ha túl sokáig halogatunk, a horvátok Németország mellett sorakoznak fel – írja Ciano. – Most majd elkészíték egy térképet, feltüntettem benne a haderők pontos helyzetét és legsürgősebb szükségleteiket. Ezután pedig végrehajtjuk haditervünket. Semmiféle pontos határidőt nem állapítottam meg; sőt azt ajánlottam, kerüljünk el minden idő előtti kirobantást" (Ciano 211). A Horvát Nemzeti Bizottság tagjai Ante Pavelić⁷ és Ciano találkozóját követően döntenek el, hogy kiadnak egy felhívást, amelyet valójában Ciano kért Pavelićtől, mielőtt megindítanák az olasz inváziót (Krizman 331).

A Horvát Nemzeti Bizottság a délszláv állam első világháborút követő megalapítását olyan lépésnek tekinti, amely a horvát nép bekegyezése nélkül, sőt, kívánsága ellenére történt. A dicső történelmi múlt hangsúlyozása és az antant-hatalmak bírálata mellett a Cianóhoz intézett felhívás hazugnak nevezi azt a függetlenséget, amely az 1939-es Sporazum biztosított a horvátoknak. Ekkorra egyébként világossá vált, hogy a Cvetković–Maček egyezmény – bármennyire is alkalmasnak látszott rá – nem tudja kihúzni az ustašák lába alól a talajt. A Horvát Nemzeti Bizottság felhívása – amelynek hatvanhat, más források szerint hatvan aláírója magát nagyvonalúan a horvát nemzetnek nevezi – Olaszországtól kér segítséget a horvát területek felszabadításához. Hogy milyen határokon belül, arra a dokumentum nem tér ki. Erre legfeljebb az aláírásokból lehet következtetni, ahol Zágráb, Felső-Horvátország, Lika, Szlavónia, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina szerepel.

Ciano és Pavelić találkozója követő napokban Mussolini eláll tervétől, mert az "megalázó szükségmegoldás" volna, és egyre merészebben foglalkozik a Franciaország elleni támadás gondolatával (Krizman 332). A francia ka-

⁷ Ante Pavelić (1889–1959). A fasiszta jellegű horvát ustaša-mozgalom vezetője, 1941 és 1945 között az úgynevezett Független Horvát Állam vezére.

pituláció után érdeklődése ismét Jugoszláviára irányul. Részlet Ciano naplójának augusztus 6-i bejegyzéséből: "Mussolini nagyon sokat beszél szeptember második felében Jugoszlávia ellen végrehajtandó olasz támadásról" (Ciano 238). A Duce azt szeretné, ha célja elérése érdekében Olaszország minél előbb szövetségre lépne a Szovjetunióval.

Milan Nedić⁸ ezredes, a hadsereg és a hadiflotta miniszterének alig fél évvel későbbi, 1940. november 1-jei jelentése azt sugallja: az országot fenyegető veszélyt Belgrádban is érzékelték. A pillanatnyi európai események hatására hol mozgósított, hol leszerelt katonák között az erkölcsi tartást kikezdő propaganda kezdett működni. Ebben a helyzetben az ezredes határozottabb külpolitikát követelt Pál hercegtől és a minisztertanácstól, amelynek egy hét múlva meg is lett az eredménye: Nedićet menesztették.

A levél az 1940. október 28-i események, vagyis a Görögország elleni olasz támadás hatására keletkezett. Másnap a britek bejelentették, hogy a görögök segítségére sietnek, míg a tétovázó Jugoszlávia a konfliktusban semlegesnek nyilvánította magát. Nedić szerint a tétovázás nem megengedhető, határozottan állást kell foglalni valamelyik fél mellett. A görögök megsegítését elvetette, mivel akkor olyan harapófogóba kerül Jugoszlávia, melynek nyomását nem bírja ki. Románia német megszállás alatt áll, Magyarországon és Bulgáriában a tengelyhatalmakkal szimpatizáló kormányok vannak uralmon, míg Nyugatról és Albánia felől közvetlenül fenyeget Olaszország, illetve Németország.

Ebben a helyzetben – Nedić szerint – a Szovjetunióval kötendő szövetség sem hozná meg a kiutat Jugoszlávia számára, mivel Moszkva az elkerülhetetlennek látszó orosz–német háborúban nem rendelkezik megfelelő erősségű hadsereggel, valamint balkáni szerepvállalása geopolitikai szempontok miatt is kivitelezhetetlen. A jelentés szerzője végül arra a következtetésre jut, hogy Jugoszláviának – jobb híján – a tengelyhatalmakhoz kell csatlakoznia, különben az ország a pusztulásnak teszi ki magát.

Jugoszlávia sorsa Albániában, illetve Líbiában pecsételődött meg. A görög csapatok december elején albán területen indítottak elsöprő erejű támadást az olaszok ellen, míg Észak-Afrikában az egyiptomi brit hadsereg ment át offenzívába. Az események azzal fenyegettek, hogy Olaszország kiválik a háborúból, amely Németország számára súlyos csapás lett volna. Amennyi-

⁸Milan Nedić (1882–1946) jugoszláv hadseregtábornok, 1939–40-ben a Cvetković-kormány hadügyminisztere, 1941 augusztusától a németek által megszállt Szerbia miniszterelnöke. Jugoszláviát 1944 októberében a németekkel hagyja el, majd 1945 szeptemberében a szövetségesek kiadják Titónak. Máiig tisztázatlan körülmények között hal meg bírósági tárgyalása elején.

ben a Földközi-tenger keleti medencéjét a britek uralják, úgy nem lehetett volna biztonságosan megtámadni a Szovjetuniót. A hadművelet terve egyre világosabban körvonalazódott, nemcsak Hitler főhadiszállásán, hanem az európai közvélemény előtt is. A Marita fedőnevű hadművelet szerint kora tavasszal a németek Bulgárián keresztül támadást indítottak volna Görögország ellen. Ehhez azonban – Szófia mellett – Belgrádot is rá kellett venni, hogy csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez⁹. Bulgária március 1-ig állt ellen a német követelésnek. Jugoszlávia addig időt nyert. Pál herceg el szeretne volna érni, hogy Németország elfogadjon egy szimpla semlegességi nyilatkozatot.

A nyugati hatalmak döntéshozói úgy érezték, hogy a jugoszláv vezetők magatartása Európa sorsára is hatással lehet, miközben nem voltak abban a helyzetben, hogy tényleges segítséget nyújtsanak a bajba került délszláv államnak. Az Amerikai Egyesült Államok elnökének Pál herceghez intézett 1941. február 22-i üzenete előrevetítette Jugoszlávia jövőjét. “Úgy érzem, hogy a világ általában igazi szimpátiával tekint minden olyan népre, mely ellenáll az agresszív hatalmak diplomáciai vagy katonai támadásának. Például Etiópia a világ szimpátiáját rövid, és félelmet nem ismerő ellenállásával nyerte el. Etiópiát ismét vissza fogják állítani, – azt az országot, amelyet nem tartottak képesnek arra, hogy a szó modern értelmében ellenálljon, amely azonban négy év elteltével is még mindig ellenállást fejt ki, amely élvezi a világ szimpátiáját, és rendkívül jó kilátásai vannak arra, hogy valamilyen módon ismét visszaállítsák az ország függetlenségét. [...] A leghatározottabban szeretném hangsúlyozni, hogy az USA a jövőbe, és nem a jelenbe tekint, de ugyanakkor teljesen elismeri azokat a fontos és nehéz problémákat, amelyek előtt a jugoszláv kormány és Királyi Fenséged állnak” (F. D. Roosevelttől üzenete Pál herceghez. In: Sajti 256–257). A régens érdemeit az angolok is elismerték: “Pál herceg mindent megtett, ami ebben a helyzetben lehetséges volt, hogy a semlegesség politikáját folytassa” (Churchill 475). Az angol miniszterelnök és az amerikai elnök elismerő szavai a szorult helyzetben lévő Jugoszlávia külpolitikájának, és nem az egyébként anglofón Pál hercegnek szóltak. Londonból és Washingtonból jól látták, hogy nehéz jó döntést hozni: ha Belgrád aláírja a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást, akkor a döntés a szerbeket, ellenkező esetben (ami egyenlő lett volna egy Németország elleni háborúval) a horvátokat bösztíti fel.

⁹A háromhatalmi egyezményt 1940. szeptember 27-én Németország, Olaszország és Japán kötötte Berlinben, novemberben Magyarország és Románia is csatlakozott hozzá.

A tengelyhatalmak ajánlatának visszautasításához – a szerb–horvát ellentétből fakadóan – hiányzott az a belpolitikai konszenzus is, amely a nemzeti szolidaritás alapja lehetett volna. A politikai elit azzal is számolt, hogy amennyiben elutasítja a német követelést, és ellenállásra szólít fel, akkor a fennálló rezsimet is könnyen elsöpörhette volna egy esetleges felkelés (Rothschild 82).

Mint már hangsúlyoztuk, Hitler (ekkor még) nem akarta megszállni Jugoszláviát. Erre utal egy korábbi találkozása Cincar-Markovićcsal, amelyen a "Führer hangsúlyozta, hogy Németország számára Jugoszlávia léte fontos. A Birodalom és Jugoszlávia között nincsenek politikai differenciák. Bizonyos népességi kérdések szabályozását barátságosan intézik el. A Balkán erőegyensúlya dolgában Németországnak jó egy erős Jugoszlávia" (Feljegyzés a Führer és Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter között a Berghofban, 1940. november 28-án lefolyt megbeszélésről. In: Ránki 1983. 193). Sőt, figyelembe vette az ország különleges helyzetét, és a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás terén kész volt bizonyos engedményekre. Garántálta Jugoszlávia területi integritását, nem kötelezte a háborúba való belépésre, idegen csapatok határon túl történő állomásoztatására. Nagyvonalú ígéretet tett továbbá Szaloniki átadására, Égei-kijáráthoz juttatva ezzel a délszláv államot. Hitler ugyanakkor nem hagyott kétséget afelől, hogy a csatlakozás elmulasztása esetén Jugoszláviát ellenséges államnak fogja tekinteni. A háromhatalmi egyezményhez csatlakozott országok gyűrűjében mindez valójában megszüntette az alternatívát.

Az események 1941. március 1-ét, Bulgáriának a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozását követően gyorsultak fel. Pál herceg – aki egyébként meg volt győződve arról, hogy Németország elveszíti a háborút – 1941. március 4-én találkozott Berghofban Hitlerrel. A négyórás megbeszélésen a német vezér ismertette ajánlatát. Pál herceg személyes húrokat pengetett: "őszintén megmondta, hogy e döntés ellen szól feleségének görög származása, a saját személyes rokonszenve Anglia iránt, és az Olaszországgal kapcsolatos álláspontja" (Hitler beszélgetése Pál herceggel Berghofban. In: Sajti 258). Búcsúzáskor Pál herceg azt ígérte, hogy a döntés két héten belül megszületik és valóban: nagy szerepe volt abban, hogy a kormány március 21-én¹⁰ a kormány 16 igen- és három ellenszavazattal a háromhatalmi egyezmény aláírására voksolt. Ahogy Hitler és Cvetković március 25-ei találkozójának feljegyzésében olvasható: "A Führer végül arra kérte Cvetković-ot, tolmácsolja Pál régenshercegnek személyes köszöntését, és biztosítsa róla,

¹⁰A szakirodalomban ezen kívül még legalább két dátum, a március 20-i és 23-i szerepel. A dolgozatban a Barbara Jelavich által közöltet vettem alapul.

mennyire megérti ő a régens belső érzéseit, és milyen boldog, hogy mindezen végül mégis győzedelmeskedett az államérdek” (Ránki 1983. 265). A három ellenző lemondott, míg Cvetković miniszterelnök és Cincar-Marković külügyminiszter titokban, egy külvárosi vasútállomáson felszállt a bécsi vonatra. Távozásuk körülménye előrevetítette az elkövetkezendő napok eseményeit, Jugoszlávia közeli összeomlását.

Válogatott bibliográfia

- A. Sajti Enikő* (szerk.): Jugoszlávia 1918–1941. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1989.
- Ádám Magda*: A kisantant (1920–1938). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Bojtár Endre*: Európa megrablása. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989.
- Churchill, Winston S.*: A második világháború I–II. Európa, Budapest, 1989.
- Ciano Gróf naplója 1939–1943.* Ármádia Kiadó, Budapest, 1999.
- Diószegi István*: A balkáni országok útja a nagy háborúba. In: A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Napvilág, Budapest, 1999. pp. 81–89.
- Frauendienst, Werner*: Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Junker und Dünhaupt Verlag, Berlin, 1941.
- Jelavich, Barbara*: A Balkán története II. Osiris–2000, Budapest, 1996.
- Juhász József*: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula, Budapest, 1999.
- Krizman, Bogdan*: Pavelići Ustaše. Globus, Zagreb, 1978.
- Ránki György*: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939). Magvető Kiadó, Budapest, 1981.
- Ránki György* (szerk.): Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal I–II. kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.
- Rothschild, Joseph*: East Central Europe between the Two World Wars. A History of East-Central Europe, Volume IX., University of Washington Press, Seattle, 1974.
- Rothschild, Joseph*: Jugoszlávia története a két világháború között. JATE Történetész Diákkör (Studium Füzetek), Szeged, 1996.
- Terzić, Velimir*: Jugoslavija u Aprilskom ratu 1941. Izd. Grafički Zavod, Titograd, 1963.
- Terzić, Velimir*: Slom Kraljevine Jugoslavije I–II. Partizanska Knjiga, Narodna Knjiga, Pobjeda. Ljubljana–Beograd–Titograd, 1983.
- Schröder, Hans Jürgen*: Délkelet-Európa Németország gazdaságpolitikájában, különös tekintettel Jugoszláviára (1933–1939). In: Történelmi Szemle, 1975/4. pp. 52–59.
- Vucinich, Wayne S.* (szerk.): Contemporary Yugoslavia. Twenty Years of Socialist Experiment. University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 1969.